

РОЗДІЛ 1 ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ ТА ВНЗ

УДК 314.7.045

Борейко В. І., д.е.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ У РОЗБУДОВІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

***Анотація.** В статті досліджено роль українських церков в розбудові української держави. Розкрито, що після демократизації суспільних відносин, зростання церковних громад та здобуття Україною незалежності керівництво країни підтримувало тих єпископів, які орієнтувалися на утворення в Україні незалежної православної церкви, натомість Російська православна церква з метою поширення імперського впливу зробила все можливе щоб зберегти в своєму підпорядкуванні українське православ'я. Обґрунтовано, що дії нинішнього українського політикуму повинні бути направлені на формування у віруючих, незалежно від їх конфесійної приналежності, єдиного погляду на загальнонаціональні цінності, що буде основою для об'єднання українського православ'я та розбудови держави.*

***Ключові слова:** українські церкви, православ'я, конфесії, єпископат, розбудова держави, національна ідея.*

***Аннотация.** В статье исследована роль украинских церквей в развитии украинского государства. Раскрыто, что после демократизации общественных отношений, роста церковных общин и обретения Украиной независимости руководство страны поддерживало тех епископов, которые ориентировались на создание в Украине независимой православной церкви, взамен Русская православная церковь, с целью распространения имперского влияния, сделала все возможное, чтобы сохранить в своем подчинении украинское православие. Обосновано, что действия нынешних украинских политиков должны быть направлены на формирование у верующих, независимо от их конфессиональной принадлежности, единого взгляда на общенациональные ценности, что будет основой для объединения украинского православия и развития государства.*

***Ключевые слова:** украинские церкви, православие, конфессии, епископат, развитие государства, национальная идея.*

***Annotation.** In the article the role of Ukrainian churches in the development of the Ukrainian state is investigated. It is revealed, that after the democratization of social*

relations, the growth of religious communities and obtaining of Ukraine's independence, the government supported those bishops who focused on the creation in Ukraine of an independent Orthodox Church, whereas Russian Orthodox Church focused on promotion of imperial influence, has done everything possible to save Ukrainian Orthodoxy in its subordination. It is grounded, that actions of the current Ukrainian politicians should be directed to the formation in bishops, priests and parishioners, regardless of their religious affiliation, unified view on national values that will be the basis for uniting Ukrainian Orthodoxy and construction of the state.

Keywords: *Ukrainian church, orthodoxy, confessions, bishops, construction of state, national idea.*

Складні події в Україні у 2014–2015 роках та неоднозначне трактування єпископами та священиками різних церков подій, які відбуваються на сході країни, зумовлюють необхідність дослідження ролі українських церков у розбудові незалежної української держави. Якщо єпископат, священики та прихожани Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви та Української Греко-Католицької Церкви різко засудили дії сепаратистів і російських агресорів та надаються всебічну матеріальну і духовну підтримку Збройним Силам України, то єпископи і священики Української Православної Церкви Московського Патріархату виправдують дії окупаційних військ та навіть відмовляються вшанувати і відспівувати українських воїнів.

Зазначене знову актуалізує питання необхідності об'єднання в Україні всіх православних конфесій в єдину помісну православну церкву і виховання у всіх віруючих єдиних поглядів на загальнонаціональні цінності.

Актуальність зазначеного питання постійно привертала до нього погляди відомих вітчизняних вчених. Так, у свій час питанням української національної єдності на основі єдності релігійної в своїх творах і політичній діяльності багато уваги приділяв М. С. Грушевський [1]. В дев'яності роки ХХ ст. цій проблемі присвятили свої роботи І. Огієнко [2], П. Панченко [3], С. Плохій [4], М. Рибачук [5], М. Хмільовський [6] та ін. автори.

Однак, нинішня нестабільна суспільно-економічна ситуація в нашій країні знову актуалізує досліджуване питання.

Метою нашої статті є дослідження ролі українських церков в розбудові української державності.

Для досягнення визначеної мети в роботі виконуються такі завдання:

– розкриття тенденцій в розвитку та діяльності українських православних церков у дев'яності роки ХХ століття;

– обґрунтування напрямів діяльності українського політикуму у формуванні єдиного погляду на загальнонаціональні цінності та розбудову православ'я.

Із моменту демократизації суспільно-політичних відносин в Радянському Союзі після обрання Генеральним секретарем ЦК КПРС М. С. Горбачова та здобуття Україною незалежності розпочалося відродження релігійного

життя в нашій країні. Поряд з Українською Православною Церквою (УПЦ–МП), яка знаходиться в канонічній єдності з Московським Патріархатом, в Україні відновили свою діяльність Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) і утворилася Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП).

Відтоді кількість релігійних громад в Україні збільшилася майже в шість разів і на початок 2015 року становила 33,8 тисячі. В нашій країні функціонує 516 монастирів, 198 релігійних навчальних закладів та 12406 недільних шкіл, працює 31,8 тисячі священнослужителів. Релігійні організації випускають 370 періодичних видань [7].

Основний релігійний інвестиційний бум припав на 1988–1990 роки, коли щорічне зростання релігійних громад перевищувало 30 %.

В 1991 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [8], який так само, як і старі радянські закони, проголошував повне відокремлення церкви від держави, але був набагато демократичнішим за попередні законодавчі акти.

Однак, на початку 1990-х років, коли була проголошена декларація про незалежність України, українські церкви були вже глибоко втягнуті в політичну боротьбу. Кожна з них мала своїх протекторів, а ці протектори, в свою чергу, користалися підтримкою церкви у ході виборів, політичних акцій та змагань тощо. ЦК Комуністичної партії України та місцева влада на Сході та Півдні України була в союзі з УПЦ–МП, місцева влада Галичини підтримувала УГКЦ, а група депутатів Верховної Ради України та інтелігенція українського спрямування підтримувала УАПЦ.

Серпневий переворот 1991 року в Москві, розпуск Комуністичної партії України та проголошення незалежної України передали політичну ініціативу в руки Верховної Ради України. З цього часу балансування її керівництва між різними релігійними угрупованнями змінилося цілеспрямованою релігійною політикою. Її лейтмотивом стала ідея автокефалії для найбільшої православної церкви – УПЦ, на чолі з митрополитом Філаретом, що належала до юрисдикції Московського Патріархату.

У листопаді 1991 року, незадовго до грудневого референдуму про незалежність України, митрополит Філарет, який показав свою проукраїнську орієнтацію, зібрав Собор єпископів, який ухвалив звернутися до Московського патріарха з проханням надати автокефалію УПЦ.

Однак у березні 1992 року Архієрейський собор Російської Православної Церкви (РПЦ), з метою зберегти свій вплив на весь пострадянський простір, влаштував фактичний суд над Філаретом і змусив його пообіцяти піти з Української кафедри. Коли ж Філарет, повернувшись до Києва та маючи підтримку місцевої влади і відчуваючи сприйняття своїх ідей в українському суспільстві, відмовився це зробити, його позбавили сану.

У травні 1992 року в Харкові було скликано Архієрейський собор УПЦ, який у угоду Московській патріархії, змістив митрополита Філарета

й обрав на його місце ієрарха РПЦ, митрополита Володимира Сабодана. Це неприкрите втручання Москви в справи самостійної та незалежної в управлінні УПЦ стало можливим великою мірою завдяки проросійській опозиції до Філарета єпископів його власної церкви. Більшість керівних кіл УПЦ – колишнього екзархату РПЦ, які здобули богословську освіту в Російській Федерації, дотримувалися централістичної орієнтації – як і колись, на традиційно «сильну» московську владу, яка, проте, на початку 90-х років ХХ століття не виправдала таких сподівань.

Офіційний Київ вороже сприйняв блокування РПЦ спроб добитися автокефалії для Української церкви і продовжував підтримувати Філарета. У червні 1992 року терміново скликаний Собор УАПЦ, яку очолював патріарх Мстислав, створив нову церкву Українську Православну Церкву Київського Патріархату (ЦПЦ КП). Митрополит Філарет був обраний заступником патріарха та, враховуючи, що патріарх Мстислав бував в Україні тільки наїздами, практично перебрав на себе керівництво церквою. Користуючись підтримкою українського Уряду він розгорнув активну роботу по розбудові нової церкви та її українізації.

Намагаючись утримати релігійну ситуацію в Україні під своїм контролем, РПЦ спочатку пішла на перейменування Українського екзархату в Українську Православну Церкву, а потім надала їй самостійність в управлінні, залишивши в своїй юрисдикції. Але ні перейменування церкви, ні надання їй самостійності в управлінні не зняли напруги між українським та російським православ'ям. Спроба поєднати національне піднесення українського народу із церквою, яка залишилася в канонічній єдності з Московським Патріархатом та орієнтувала своїх прихожан на сильну Московську владу, успіху не мала.

Перехопленню релігійної суспільної ініціативи УПЦ КП та УГКЦ значною мірою сприяла підтримка їх новими демократичними силами, національно свідомими та політично активними громадянами, палкими прихильниками національного і релігійного відродження в Україні. Прихожан цих церков, незважаючи на розходження у богословсько-віросповідних питаннях, єднало і продовжує єднати однакове ставлення до національних проблем, хоча між ними існували гострі майнові суперечки.

У двох українських православних церков УПЦ–МП і УПЦ КП спільною залишалася лише віра, а все інше було відмінним: статус, політична і національна орієнтація, мова богослужіння, матеріальні можливості, кількість прихильників, сфери впливу тощо. Більшість віруючих, священників та ієрархів поступово схилилася до української національної ідеї.

Влітку 1993 року в зв'язку зі смертю в еміграції патріарха Мстислава була зроблена спроба об'єднання трьох православних церков під омофором Київського Патріарха. Але ця спроба не призвела до позитивних результатів. УПЦ КП та УАПЦ (частина духовенства, яка не підтримала об'єднання з УПЦ під керівництвом Філарета) обрали на місце Мстислава своїх патріархів, посиливши таким чином наявний розкол, а найчисельніша

УПЦ Митрополита Володимира Сабодана залишилася в юрисдикції Російської Православної Церкви.

Кілька разів звернення Президента України Л. М. Кравчука, а згодом Президента України В. А. Ющенка щодо надання автокефалії УПЦ КП до Константинопольського Патріарха, на жаль не дали бажаних наслідків.

Політика адміністрації Президента України Л. М. Кравчука, лейтмотивом якої стали спроби утвердити Українську Православну Церкву в статусі де-факто державної, багато в чому була продовженням політики українських урядів 1917–1920 років. Але напрям і спроби реалізації цієї політики зумовлювалися не тільки впливом традицій, але також обставинами внутрішньо-українського життя та прикладом сусідів. У посткомуністичних Польщі та Росії влада співпрацювала з тамтешніми «передовими» церквами – римо-католицькою та православною, що де-факто посіли місце державних. РПЦ взяла на себе також функції збереження та відстоювання російських впливів поза межами Росії, ставши одним із знарядь збереження імперії.

Таким чином, тиск з боку керівників Російської Федерації та Російської Православної Церкви підштовхував українське керівництво йти шляхом створення своєї державної церкви. Тому боротьба за незалежну, державну церкву опинилася в сфері безпосередніх політичних зацікавлень багатьох українських національних еліт. На цьому шляху припинення війни між конфесіями, гармонізація відносин між ними та державою була нагальною необхідністю поточної урядової політики в Україні. Але реалізація цих цілей з допомогою створення на базі однієї з православних юрисдикцій, в цьому випадку УПЦ КП, державної церкви провалилася.

В наступні роки ієрархами УПЦ КП та УАПЦ робилися неодноразові спроби добровільного об'єднання цих церков (остання з яких була в 2015 році). Проте, на жаль, їхнє різне бачення процедури об'єднання та взаємні звинувачення не дозволили досягнути мети, на яку давно сподівається та жде українське суспільство.

Важливою проблемою, яка негативно позначається на державотворчому процесі, є приховане протистояння між УГКЦ та українським православ'ям. Парадоксально, що це протистояння триває на ґрунті Української національної ідеї. Існують давні суперечки про те, якій церкві належить роль національної, тобто такої що відображає загальнонаціональні ідеї. Проте історія свідчить, що обидві церкви були на боці української державності, хоча дилема українського вибору – Схід чи Захід – розколола ці церкви на два табори.

Міжцерковний конфлікт, який існує в Україні та який поглибився після російської військової агресії, пояснюється також на богословському та ієрархічному рівні. Кожна із церков намагається у вигідному для себе світлі показати свою роль і місце в історії українського народу.

Важливим аргументом, який звучить з вуст ієрархів УПЦ–МП та РПЦ, є звинувачення інших православних церков України у їх неканонічності. Однак неприкрита підтримка УПЦ–МП сепаратистських рухів на Сході

України, а також сприяння УПЦ КП захисту територіальної цінності нашої країни привертає до цієї «неканонічної церкви» все більше громадян України.

Сьогодні міжцерковні протистояння, особливо між УПЦ–МП та УПЦ КП, відображаючи всю складність і суперечливість процесу збереження української державності, постійно живляться слабкою консолідацією суспільства, протистоянням гілок влади, політичних партій та рухів.

Зважаючи на багатоплановість, складність та тривалість міжконфесійних суперечностей в Україні та їх визначальний вплив на стабільність суспільно-політичної ситуації в країні досягти релігійної злагоди можна лише цілою низкою комплексних заходів як релігійного, так і світського характеру: припиненням політичних втручань у релігійні справи, дієвими заходами по зняттю релігійної напруги на національному ґрунті, порозуміння ієрархів, священнослужителів та віруючих різних конфесій, і в першу чергу націоналістичного спрямування.

Звичайно багато проблем у релігійно-церковній сфері розв'язалося б із об'єднанням різних гілок українського православ'я в одну церкву. Наявність в країні кількох православних церков не є нормальним з історичної точки зору, нетиповим для сьогодення і неперспективним з огляду на майбутнє.

Теоретично питання про поєднання церков не є складним, але практично зробити це нелегко, оскільки церкви абсолютизують відмінності, хоча спільного у них набагато більше, ніж відмінностей.

Говорячи про підходи до об'єднання українського православ'я, необхідно враховувати те, що понад триста років російське самодержавство, а потім радянське керівництво через російське православ'я здійснювали релігійний вплив на українців, проводили політику асиміляції українського народу. Сьогодні таку політику проводить РПЦ, яка заперечує відмінність між російським та українським народами.

Ставлення прихожан УПЦ–МП до української національної ідеї не зовсім таке як у послідовників УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ. Тому об'єднання всіх гілок українського православ'я неможливе без попередньої систематичної українізації церковної сфери, аж поки в українській православній церкві не буде проукраїнської більшості серед єпископату, духовенства та мирян.

Значний потенціал для можливого об'єднання церков існує в розроблені митрополитом Андреем Шептицьким та патріархом Йосипом Сліпим ідеології УГКЦ як національної церкви. Вона суцільно орієнтована на Схід, убачає в УГКЦ церкву загальноукраїнську та способом досягнення цього вважає об'єднання греко-католиків і православних в єдиному патріархаті. Однак реалізація цих намірів можлива тільки в довшій перспективі і то за умови об'єднання на той час православних.

Проте, як показують події 2014–2015 років, українські церкви здатні відіграти важливу роль в розбудові української держави та згуртувати громадян в протистоянні з зовнішнім агресором. Але для цього духовенство та миряни, незалежно від їх церковної орієнтації, повинні

сповідувати єдині проєвропейські цінності, мати однакове розуміння національної ідеї та погляди на облаштування української держави.

Це, з одного боку, буде підґрунтям для утворення в Україні єдиної помісної православної церкви, з іншого – підвищить роль церков та церковних громад у розбудові української держави.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що церкви відіграють важливу роль в розбудові національної державності. Тому, після демократизації наприкінці восьмидесятих років ХХ століття суспільних відносин в Радянському Союзі, в Україні почалося відродження релігійної діяльності та масове зростання церковних громад. При цьому керівництво нашої країни підтримувало тих єпископів, які орієнтувалися на утворення в Україні незалежної православної церкви. Натомість РПЦ, з метою збереження імперського впливу, зробила все можливе, щоб зберегти в своєму підпорядкуванні українське православ'я.

Однак, події 2014–2015 років, коли одні єпископи та священники (УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ) підтримали український народ та його армію в боротьбі із зовнішнім агресором, а інші (УПЦ–МП), в кращому випадку, не реагували на дії сепаратистів та окупантів, в гіршому – підтримували їх, знову загострили питання необхідності об'єднання всіх православних церков України в одну помісну автокефальну церкву.

Виходячи із зазначеного, дії українського політикуму повинні бути направлені на формування у віруючих, незалежно від їх конфесійної приналежності, єдиного погляду на національні цінності. Це буде основою для об'єднання українського православ'я та розбудови української держави.

Подальші розвідки варто направити на дослідження ролі протестантських та інших церков в розбудові незалежної України.

1. Грушевський М. С. Духовна Україна / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – 560 с. 2. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії української православної церкви / І. І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – 293 с. 3. Панченко П. Національна ідея і релігія / П. Панченко // Вісті з України. – 1994, 24 лютого – 2 березня. – С. 6. 4. Плохій С. Державна церква в Україні / С. Панченко // Ідеї, моделі, реалії, сучасність. – 1995. – № 7–8. – С. 106–114. 5. Рибачук М. Не єдина національна церква, а єдина національна ідея / М. Рибачук // Віче. – 1994. – С. 135–144. 6. Хмільовський М. Релігії в Україні. Стан і перспективи / М. Хмільовський // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів. – 1994. – С. 159–169. 7. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstst.gov.ua> 8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року № 987–XII.

Рецензент: д.т.н., професор Власюк А. П.